

VÉGIG AZ ÉLVONALBAN

– A *Kritika* és a *Literatura* évtizedeiről –

Veres Andrással beszélget Szolláth Dávid

■ SzD: Ma már szerintem a szakmabeliek közül is kevesen tudják, hogy a *Literatura* elődje a régi, 1963 és 1971 közt megjelent *Kritika* volt. Azért mondom, hogy a „régí”, mert az a lap, amely ugyanezen a néven később Pándi Pál főszerkesztésében megjelent, és azóta is többször átalakult, már egészen mást csinált. Hasonló történet volt a „régí” *Mozgó Világ* megszüntetése a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján. A lap azonos néven, de lecserélt szerkesztőséggel működött tovább.

VA: Diószegi András mint intézeti ember volt a *Kritika* főszerkesztője, Wéber Antal az egyetem képviselőjében volt benne, de valójában nem osztott, nem szorzott. Hogy megregulázzák a lapot, a hatvanas évek második felében a szerkesztőségbe kooptálták Almási Miklóst is, hogy kemény marxista felügyeletet gyakoroljon a szerkesztőség felett, azonban Almási szíve mélyén maga is renitens volt, tehát tökéletesen megértették egymást Diószegivel. A Lukács-iskola néhány tagja is elkezdett a lapban publikálni. De hát közbejött Korčula...

SzD: 1968-ban vagyunk, igaz?

VA: Igen, a baráti országok hadseregei bevonultak Csehszlovákiába, és Korčulában volt egy nagy nemzetközi filozófiai kongresszus, ahol több magyar is szerepelt, például Márkus György, Heller Ágnes, Tordai Zádor és mások. Az egész társaság aláírt egy nyilatkozatot, amelyben elítélték a Varsói Szerződés tagállamait. A társaság vezető figurája, Fehér Ferenc Budapesten volt ekkor, nemkülönben a mester, Lukács György is, aki védernyőt tartott fölük. Noha korábban komoly tárgyalások folytak (leginkább Aczél György tárgyal Fehérrel), hogy a Lukács-iskolát előtérbe helyezzék, azonban a korčulai nyilatkozat teljességgel betett ennek a tervnek. Nem akarok bele menni a részletekbe, a lényeg, hogy Almási csak néhány évig volt a szerkesztőségben, mivel hamarosan megszüntették a *Kritikát*.

SzD: Sok év távlatából bámulatos, hogy a régi *Kritika* szerzői, Hankiss, Szabolcsi, mások a strukturalizmus nagyjaival vitatkoznak, elemzik műveiket, vitatkoznak Kafkáról, az egzisztencializmusról, Szili József amerikai folyóiratokat szemléz, Karafiáth Judit Michel Butorról, Bojtár Endre Tandoriról ír, Mészöly rendszeresen szerepel, Beke László a *MA*-ról, az absztrakt művészetről ír. Szóval csodálatos szellemi frissesség, és a nyugati fejleményekkel egyidejű recepció jellemzi a lapot. Érdekelne, hogy ez hogyan volt lehetséges akkor.

VA: Hadd mondjam el a magam nézőpontjából a történetet. 1963 szeptemberében jelent meg a *Kritika* első száma, én akkor kezdtem el az egyetemi éveimet. Fantasztikus élmény volt folyamatosan olvasni a lapot. Tulajdonképpen a *Nagyvilág* mellett az irodalomértés szempontjából a másik legfontosabb fórum ekkor a *Kritika* volt, no és a korai *Jelenkor*. Az utóbbi a hatvanas évek első felében, az indulását követő fél évtizedben csaknem olyan jelentős volt, mint a *Kritika*. Miért? Mert nem volt szem előtt, olyat is megjelentethetett, amit máshol nem lehetett. A *Valóságban* is jelentek meg esztétikai tárgyú írások, de ott csak az egyik szólam volt ez a sok között, mert elsősorban társadalomtudományi profilú lap volt. Egyszóval ez a három-négy folyóirat volt igazán színvonalas akkoriban. A *Kritika* az Irodalomtudományi Intézet (akkor még Irodalomtörténeti Intézet) lapja volt, és el kell mondani, hogy ehhez fogható népszerűsége soha semelyik intézeti periodika nem tett szert. Mi volt ennek az elképesztő népszerűségnek az oka?

SzD: Hogy nem pusztán tudományos lap volt, igaz?

VA: Szakmailag igényes volt, de stílusában könnyed, nem csupán szakemberek által fogyasztható. Talán úgy lehetne legjobban megfogalmazni, hogy értelmiségi folyóirat volt. Például a *Felelet* rovatában kényes kérdésekre válaszoltak. Olyan kérdésekre, hogy – az első számból idézem – „Miért a vita a *Rozsdatemetőről*?” Vagy: a Csontváry-kérdések. Klaniczay Tibor írt Gaál István és Sára Sándor *Sodrásban* című filmjéről, egy olyan filmről, amelyet szintén heves viták kísérték. Én nem állítom, hogy Klaniczay mélyen értett volna a filmművészethez, de azt igen, hogy a film politikai jelentéséhez nagyon is közel járt, és semmiképp sem hivatalos nézőpontból, hanem nagyon toleránsan ítélte meg.

SzD: Ez, ha jól tudom, Csontváry újrafelfedezésének a korszaka a magyar művészet-történetben, amiben Németh Lajosnak kulcsszerepe volt.

VA: A Csontváry-cikk (1963/4) is mutatja, hogy a *Kritika* korántsem csak irodalmi lap volt, hanem összművészeti. Abban is figyelemre méltó volt, hogy megjelent például Osváth Bélának *A Molnár-legenda* (1963/1) című írása, egyike a legbornírtabb szövegeknek, amelyek Molnár Ferencről valaha születtek, de aztán vele szemben egy vitacikk is megjelent Imre Katalintól (1964/4), amely sok mindent helyére tett. Az effajta kettősség általában jellemző volt a lapra. Egyfelől a „vörös farok” is, azaz a marxista, pontosabban a marxistának *nevezett* „hivatalos” álláspont is megjelent – a kettő között én különbséget teszek –, erősen ortodox szövegek formájában. Ilyen volt például Forgách Lászlótól a *Gorkij vagy Kafka?* (1964/4).

SzD: Ez hasonló lehet, mint Lukácsnál a „Thomas Mann vagy Kafka”, gondolom.

VA: Igen, ez az a „vagy-vagy”, amit Lukács György is annyira szeretett. Igen, ezek ijesztő dolgok voltak, ugyanakkor a másik oldalról a prágai Kafka-konferenciáról is közölt tudósítást a *Kritika*. Mondanom sem kell, hogy Kafka értékelésében Nyíró Lajosnak, Bojtár Endrének és társaiknak egészen más véleményük volt. Illés László viszont egy személyben volt „pró” és „kontra” beállítottságú. Ő az avantgárdról ortodox és revizionista módon egyaránt írt, hogy úgy mondjam, személyiségének mikor melyik oldala került előtérbe. Rendkívül fontos volt a *Szemle* rovat. Nagy Péter Szabó Dezső-monográfiájáról például nem akar ki, Hanák Péter mondott véleményt, Sartre *Szavak* című, szerintem kiváló művéről Martinkó András értekezett. Többen írtak Sánta Ferenc regényeiről, Cseres Tiborról, tehát mindenre reagáltak, ami a hatvanas évek első felének nagy fellendülését jelentette, mert ne felejtsük el, hogy ez a néhány év fantasztikus korszak volt a magyar irodalom történetében. Ma már, a későbbiek fényében nem látjuk annyira nagyszerűnek a *Rozsdatemetőt* és a többi művet, de akkor ezek teljesen újszerűek voltak. Cseres Tibor például korábban az unalmasabbnál unalmasabb szövegeit gyártotta, majd mindenki nagy meglepetésére hirtelen megtáltosodott, kijött a *Hideg napok*, erről is óriási viták voltak. A *Kritika* tehát színes volt, megjelent benne a pró is, a kontra is, megadták a császárnak, ami a császáré, de az Űristen is megkapta a magáét.

SzD: Ebből már sejthető, hogy miért vették el az Intézettől, de hogyan történt pontosan?

VA: Az egy csapás volt számunkra, a tíz egyiptomi csapás egyike. Annyira népszerű volt a *Kritika*, hogy ezáltal vált veszélyessé. A legmagasabb példányszámban fogyott az összes ilyen jellegű folyóiratunk közül.

SzD: Erre vannak adatok?

VA: Bizonyára vannak, én most csak az emlékeim alapján mondom ezt. Úgy tudom, hogy tízezres példányszámban jelent meg, ami nagyon magas volt. Valószínűleg a *Kortársnak* is magas volt a száma – az *Új Írásnak* nem –, de az nem fogyott úgy, mint a *Kritika*, sok volt a remittenda. A *Kritika* egy-egy érdekesebb számát időnként a feketepiacon árulták.

SzD: A régi *Kritika* szerkesztői közül van valakiről személyes emléked?

VA: Igen, Diószegit ismertem, a felesége az orosz tanárnőm volt az általánosban, végül is Budapest kisváros. Diószegi egyébként váratlanul, viszonylag fiatalon halt meg. Ő volt a főszerkesztő, de gyakorlatilag az Intézetben többen szerkesztették. Az Irodalomelméleti Osztály volt a lap egyik fő oszlopa, Nyíró Lajossal és Szili Józseffel az élén. Ők gondoskodtak arról, hogy állandóan legyen elméleti témájú írás is a lapban. Volt benne minden, szocialista realizmus is, avantgárd is. Emellett nagyon

erősen szerepet játszott a XX. Századi Osztály. Kezdetben Szabolcsi Miklós volt a vezetője, ő is fontos szövegeket publikált a *Kritikában*, aztán Bodnár György vette át az osztály vezetését. Eleinte Klaniczay Tibor is nagy vehemenciával foglalkozott a lappal. Neki akkor kultúrpolitikai ambíciói is voltak, meg is jelent *Marxizmus és irodalomtudomány* címmel egy elképesztően szerencsétlen könyve.¹ Ráadásul, amíg ő Franciaországban tanított, addig Szabolcsi kinevezette magát ügyvezető igazgatónak, ami valójában igazgatóhelyettest jelentett. Ezek után érthető, hogy nem igazán szívelték egymást. Az említett Németh Lajos Klaniczay közeli barátja volt, így kerültek kiváló képzőművészeti szövegek a lapba. Csontváry felfedezésében Némethnek valóban kulcsszerepe volt, annak előtte kisebb volt a festő ázsiója. E tekintetben Bernáth Aurélna hivatkozhatom, aki szerint Csontvárynak mindössze három jó képe van.

SzD: A pécsi Csontváry Múzeum is ennek a folyamatnak volt az eredménye, ami egyébként állítólag Aczél Györgynek volt köszönhető.

VA: Így van, bár ez már egy későbbi történet.

SzD: Ha már Aczél neve előkerült, erről eszembe jut, amit Szili József mondott egyszer viccesen, az aczéli „három T”-re utalva. Szerinte a régi *Kritika* nem a három, hanem a „négy T” jegyében működött: „tudás, tárgyilagosság, tapasztalat, tolerancia”.

VA: Az az igazság, hogy bizonyos értelemben a *Kritika* nevelni próbálta a kultúrpolitikásainkat is. Széles közönséget tudott elérni, akik nyilván nem olvasták el a tanulmányok jó részét, de a *Felelet* és a *Szemle* rovatoknak elsöprő sikerük volt. Az is hozzátartozik a dologhoz, hogy a hatvanas évek ugyan fellendülést hozott, de 1968 után hideghullám következett a magyar politikai életben, és még a lukácsistákat is retorziók érték. Holott ők képviselték ekkor Magyarországon az igazán marxistának nevezhető nézőpontot. De kihúzta a gyufát az Intézet is. Méghozzá annyira, hogy az Irodalomelméleti Osztályt meg akarták szüntetni. Aczél is, hogy magát fedezze, hadjáratot indított Hellerék és Hegedűs András ellen. Hegedűsre azért voltak különösen dühösek, mert korábban miniszterelnök volt, és abszolút dogmatikus politikát folytatott. Németh Lajos és Hanák Péter is az ötvenes években a pártközpont munkatársa volt, és minthogy 1956 után farkasból báránnyá váltak, az apparátus különösen rühellte őket. Ami pedig a *Kritikát* illeti, nagyon komoly szerepet játszott a megszüntetésében Pándi Pál. Neki mindig voltak szerkesztői ambíciói, az *Új Írás* szerkesztőségében is dolgozott a hatvanas évek elején, és elirigyelte a *Kritikát*. Többször is feljelentette a szerkesztőséget, persze nemcsak ő, hanem mások is. Előállt azzal a tervvel, hogy marxista szellemű lappá gyúrja át a *Kritikát*, így aztán elvették az Intézettől.

¹ KLANICZAY Tibor, *Marxizmus és irodalomtudomány* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).

SzD: Az „ideológiai feljelentés” elég bevett gyakorlat volt ebben a korszakban. Herczog Noémi írt erről kiváló doktori disszertációt, majd könyvet nemrég.² Voltak árnyalati különbségek? Az, hogy valaki feljelentés értékű cikket ír, vagy ténylegesen feljelent. Hogy csinálta Pándi?

VA: A feljelentés, úgy vélem, minden rendszerben szerepet játszik, beleértve a jelenlegi rendszert is. Valószínűleg olyan régi mesterségről van szó, mint az örömlánykodás. A hivatkozott Herczog Noémi-könyvet azonban részben megtévesztőnek tartom, mert válogatás nélkül feljelentésnek fog fel minden kritikát azokban az években. Pándi viszont nemcsak följelentette, hanem ki is akarta sajátítani a *Kritikát*, sőt el is érte, amit akart. Az új *Kritikának* is több korszaka volt, mert később, amikor Szerdahelyi átvette a szerkesztését, másmilyen lett. Pándi azért indította el a *Kritikát*, mert harcos ideológiai szerepet szánt neki, tulajdonképpen hadjáratokat vezetett a károsnak ítélt „polgári” nézetek ellen. Már hetvenháromban így került sor a strukturalizmus elleni küzdelemre, amit főként Hankiss Elemér ellen folytatott. Ebbe a vitába Szili Jóska is beszállt Hankiss védelmében, és Szegedy-Maszák Mihállyal közös szövegünk jelent meg nekünk is, tehát Pándi offenzívája nem volt sikeres.³ Az volt Aczélék elképzelése, hogy engedni kell a nem hivatalos értékrendű műveket is megjeleníteni, de velük szemben legyen „építő” kritika, amely „helyre teszi” őket. Csakhogy kiderült, hogy nemigen születik színvonalas „építő” kritika. Ennek jegyében indult is egy nagy, a kritikái életünket felmérő vállalkozás, amelyet a pártközpont és a minisztérium közösen rendelt meg. Első lépéseként nagyon sok helyről kellett begyűjteni véleményeket, áttekintéseket. Körültekintő volt a szervezés, a kiadókról is kértek beszámolókat.

SzD: Hogy jönnek a kritikaterméshez a könyvkiadók? Az utó- és előszavakat kellett megvizsgálni?

VA: Igen, pontosan. És azt, hogy mennyire megbízható a kiadók könyvkínálata. Volt a felmérésnek második lépcsőfoka is, ahol a beérkezett anyagokat kellett rendbe rakni. Innen került a kezembe egy megdöbbentő szöveg. A Szépirodalmi Kiadó igazgatójának, Illés Endrének állandó féltékenységi rohama volt a Magvetővel szemben, és miután elutasította Konrád György *A látogatójának* és Tandori Dezsőtől az *Egy talált tárgy megtisztításának* kiadását, a Magvető viszont megjelentette őket, ezért mindenféle szörnyűséget írt a két könyvről és a Magvetőről, szóval följelentette mindhármat. Ez nekem rendkívül tanulságos volt.

² HERCZOG Noémi, *Kuss! Feljelentő színikritika a Kádár-korban*, SziTu – Színháztudományi kis-könyvtár (Pécs: Kronosz Kiadó, 2022).

³ Az említett írások itt olvashatók: SZERDAHELYI István, szerk., *A strukturalizmus-vita: Dokumentumgyűjtemény*, Opus: Irodalomelméleti tanulmányok 1–2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977).

SzD: Nagyjából hányban vagyunk?

VA: Hetvenben vagy inkább hetvenegyben. Az volt a legaranyosabb, hogy miután örült nagy munkával és ráfordítással elkészültek az anyagok, félretolták ezeket. Az utolsó pillanatban Szabó B. István és egy Molnár Ferenc nevű miniszterhelyettes közreműködésével született meg a hivatalos szöveg a kritikai életünkről.⁴ Ebben a határozatban szerepeltek pozitív és negatív példák, így kapott rossz pontot Bojtár Endre és Hankiss Elemér, jó pontot Király István és Szabolcsi Miklós. És hasonló felosztás volt a képzőművészeti kritika területén is, ahol persze Németh Lajos volt a negatív példa. A *Kritika* folyóiratunk sorsa is ekkoriban dőlt el. Az már más kérdés, hogy miután Pándi a megkaparintott lapjában folyamatosan támadta a kulturális élet valamennyi területét, akkora felháborodást keltett, hogy belső párthatározat született arról: meg kell szüntetnie a hadjáratait.

SzD: Váratlan fordulat.

VA: Két év után a Pándi Pál-féle *Kritikának* át kellett térnie egy szelídebb, toleránsabb hangvételre.

SzD: És így jutunk el a *Literaturához*, igaz? Az Intézettől elvett, Pándihoz átkerült *Kritika* helyét töltötte be.

VA: Csakhogy az Intézet úgy kapott erre engedélyt, hogy a *Literaturának* sokkal szerényebb jogosítványai voltak. Sőtér István volt a főszerkesztő, aki személyében garanciát jelentett a pártvezetésnél, bár gyakorlatilag Béládi Miklós szerkesztette a lapot.

SzD: Aki a Diószegi-féle *Kritikában* is benne volt, legalábbis sokat publikált. Gyakoriak voltak a Béládinak kedves témák, az avantgárd, Mészöly is sokat szerepelt.

VA: Az avantgárd nemcsak Béládin múltott, de Mészöly miatta szerepelt sokszor. Nekem egyébként volt Béládival egyszer egy összetűzésem, még hozzá Nyíró Lajos jelenlétében. Szemére hánytam a fiatalok tudatlanságával és szenvedélyével, hogy értékeleéseiben a két háború közötti szocialista irodalmat túlbecsüli, ami nevetséges. Természetesen nem József Attiláról vagy Kassákról volt szó, hanem a kisebbekről. Béládit leszedtem a tíz körméről, Nyíró a háttérben vigyorgott, Béládi pedig nem mondhatta, hogy édes fiam, hülye vagy, mert nem veszed figyelembe, hogy milyen kényszerek között élünk. Mindenesetre a mi nemzedékünk már nem akart tudomást

⁴ „Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése. Az MSZMP KB mellett működő Kulturpolitikai Munkaközösség állásfoglalása”, *Társadalmi Szemle* 10. sz. (1972): 26–39, és *Kritika* 9. sz. (1972): 19–23.

venni az általuk megkötött alkukról. És ez jól érzékelhető a *Literatura* számaiból. Nem véletlen, hogy a *Literaturában* az első számtól kezdve erősen részt vettem.

SzD: Mint a lap körüli kör informális fiatal tagja, vagy funkcióban?

VA: Mint fiatal tagja, nem kellett ehhez funkció. Továbbra is az Intézet két osztálya, az Irodalomelméleti és a XX. Századi szerkesztette a *Literaturát*, ahogy korábban a *Kritikát*. De mint mondtam, a jogosítványokat megnyirbálták, csak az irodalomtudományról lehetett recenziókat írni, a többi, szélesebb közönséget biztosító művészeti ágakat kizárták, a *Felelet* rovat pedig megszűnt.

SzD: Apróság, de a *Kritika* mutató volt, a *Literaturának* meg csak a címlapja nézett ki jól, de belül olcsó volt a kiállítása, mint a hajdani stencilezett kiadványoké.

VA: A stencilnél azért egy fokkal jobb volt, de mintha házi sokszorosítással készült volna. Az volt a hátsó szándék, hogy az Intézet belső lapja legyen, kevés külső olvasóval. Ennél azért többre vitte a *Literatura*, elő lehetett fizetni rá, de tény, hogy a *Kritika*-hoz képest az érdeklődés megcsappant.

SzD: Nézzünk bele az első számba!

VA: Úgy legyen. A *Literatura* folytatója próbált lenni a *Kritikának*, de valójában ez nem sikerült, nem sikerülhetett, hiszen sokkal szakmaibb lap lett. És a szakmaiság nemcsak a tudományos öntudat erősödésével függött össze, hanem önvédelmi reflex is volt. Szakfolyóiratba nem köthettek, és nem kötöttek bele olyan könnyen. A *Literaturában* domináltak a tanulmányok, mint az első számban Hankiss Elemér tollából a *Fejlődik-e az irodalom?*. Vajda György Mihálytól pedig *A naturalizmus struktúrája*. Itt muszáj szubjektív kitérőt tennem. Az a helyzet, hogy a *Literaturát* az első pillanattól kezdve saját folyóiratomnak tekintettem, mert kifejezetten támogatott engem és társaimat. Valamivel az első szám előtt, 1973 elején jelent meg az *Az el nem ért bizonyosság* című elemzőkötetünk, és örült nagy balhét váltott ki.⁵

SzD: Igen, a híres Arany János-tanulmánykötet.

VA: Arany nagykőrösi korszakának verseit elemezte. A szerzők között három akkori intézeti fiatal is volt, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi Laci és jómagam, valamint Zemplényi Feri, Ujhelyi Mari és mások. Mesterünk, Németh G. Béla volt a szerkesztője, és bár nem volt feltüntetve, de én voltam a „házi” olvasószerkesztője, a tárgymutatót is én állítottam össze. Főleg az *Irodalomtörténet* című folyóiratban támadtak

⁵ NÉMETH G. Béla, szerk., *Az el nem ért bizonyosság: Elemzések Arany lírájának első szakaszából* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972).

meg minket, és az egyik közülük nem kisebb ember volt, mint Gyergyai Albert, akinek ezt követően Németh G. válaszolt. De mások is Arany „védelmében” fordultak ellenünk, mint például Domokos Mátyás. A strukturalista és fenomenológiai megközelítések persze teljesen ismeretlenek voltak előttük. A *Literatura* második száma viszont úgy jelent meg, hogy két recenzió volt benne a kötetünkről, az egyik Sötér István avatott pennájából (*Elért és el nem ért bizonyosságok*), amely gyakorlatilag védőirat volt mellettünk.

SzD: És aztán te is itt szerepelsz: Veres és Szegedy-Maszák az ismétlődésről.

VA: Konferenciát rendeztünk az ismétlődésről. Horváth Iván ötlete volt, a védnökséget az Irodalomelméleti Osztály vállalta. Ez a rendezvény gyakorlatilag a nemzedékünket fogta össze, és nem korlátozódott az intézeti fiatalokra. Korábban nem fordult elő, hogy egy nemzedék szinte egyszerre kerüljön be az Intézetbe és a humán szakmákba. Tehát a konferenciára külsősök is jöttek, még hozzá mindenhonnan, Gergely András, Beke László, Mártonfi Ferenc, nyelvészek, történészek, néprajzkutatók is, mint Hoppál Mihály.

SzD: Igen, én is többet munkásságában láttam az ismétlődés témát, és úgy gondoltam, ebben van valami strukturalista érintettség. Hogy egy formai kérdést tüntettetek ki, amire a nyelvészet vagy a verstan felől, a néprajzi kutatásokból, történettudományból, filozófiából is érkeznek válaszok. Mindez a strukturalizmus szempontjaira és diszciplináris körére emlékeztet.

VA: Maga a konferencia alapötlete nem volt strukturalista, ugyanakkor akadtak olyan előadások, amelyek strukturalista ihletésűek voltak. Mihály meg én szinte egy párt alkottunk, nagyon gyakran szerepeltünk és publikáltunk egymás mellett. Olyan módon készültünk fel, hogy egyeztettük álláspontunkat. Ebből a konferenciából egyébként kötet is lett, amit Horváth Ivánnal szerkesztettünk, és röpké tíz évvel később már meg is jelent.⁶

SzD: Az „Okos fiúk” elnevezést ki találta ki rólatok? Hogy terjedt el? Önironikus volt vagy gúnynév?

VA: Nem gúnynév, de nyilvánvalóan önironikus volt. Részben persze komolyan gondoltuk magunkról. A hetvenes évek derekán született meg ez a baráti társaság, amelyben Bonyhai Gábor is részt vett, miután hazajött a szovjet aspirantúrájáról. A „hivatalos” nevünk persze más volt, „Szövegmagyarázó Műhely”-nek mondtuk magunkat.

⁶ HORVÁTH IVÁN ÉS VERES ANDRÁS, szerk., *Ismétlődés a művészetben: Tanulmányok*, Opus: Irodalomelméleti tanulmányok 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980).

SzD: Kik is voltak benne?

VA: Bojtár Bandi, Bonyhai, Szegedy-Maszák, Horváth Iván és ki még?

SzD: Szörényi tanár úr?

VA: Ő később került be, amikor Bojtár Bandi ösztönzésére csoportos kritikát írtunk Esterházy Péter *Termelési-regényéről*, és mivel Bonyhai nem készült el a szövegével, Szörényi beszállt helyette, és így jelentek meg írásaink a *Mozgó Világban*.⁷

SzD: Nem hagytunk ki senkit?

VA: Ez volt az eredeti mag, később aztán fiatalabbakkal bővítettük a kört, így került be Kalogány (azaz Kálmán C. György), Ács Pali, Bezeczky Gábor, és még mások is. Az első tervünk az volt, hogy új irodalomelméletet akarunk írni. Ez volt a közös szándék. A TIT tanfolyamán olyan sorozatot indítottunk, ahol minden alkalommal más-más előadó volt közülünk más-más témáról. Úgy képzeltük el a dolgot, hogy egy-egy irodalmi mű értelmezéséből indulunk ki, és valami általánosabb, elméleti jelentőségű tanulságot próbálunk meg leszűrni. Ebből kellett volna összeállnia a közös elméleti műnek, amely kirakatba tenné pragmatikus indíttatását. Később, amikor az ifjabb korosztályt is bevettük sorainkba, változott a terv. A modern, illetve az élő magyar irodalmat próbáltuk meg más megvilágításba helyezni. Én például Konrád Györggyel foglalkoztam, akiről akkoriban politikai meghurcolása miatt nemigen lehetett nyilvánosan publikálni. Kálmán C. Gyuri Nagy Lászlóról írt kitűnő szöveget.

SzD: Amiben nem volt köszönet. Már írásának is ez a címe: *Mi a bajom Nagy Lászlóval?*⁸

VA: Valóban meglehetősen lesújtó képet adott róla, és tényleg botrány lett belőle akkor, amikor jóval később publikálta, de hát mi eleve szembe akartunk menni az általános kánonnal. Szegedy-Maszáknak kellett volna Ottlikről írnia, de nem voltunk elégedettek Mihály szövegével, és helyette Zemplényi Feri írt egy nagyon jó Ottlik-tanulmányt. Ezen aztán Mihály annyira feldühödött, hogy később egész könyvet írt Ottlikről. Mihály egyébként olyan volt, hogy ha bárki szóba jött, ő nyomban közölte, hogy már van róla írása. Ez a fajta érdeklődésünk vezetett ahhoz is, hogy Bojtár Bandi révén kéziratban megismertük a *Termelési-regényt*, és közösen írtunk róla. Bandi sokkal inkább volt irodalmár, mint elméleti ember.

⁷ „Szövegmagyarázó Műhely: Ötfokú ének. Esterházy Péter: *Termelési-regény (kissregény)* Bp. 1979, Magvető 474 l.”, *Mozgó Világ* 5, 6. sz. (1979): 114–128.

⁸ KÁLMÁN C. György, „Mi a bajom Nagy Lászlóval?”, 2000 6, 1. sz. (1989): 48–52.

SzD: Azért eszembe jut a szláv irodalomelméletekről írt könyve, vagy az, amit például a közép-európai avantgárdról írt. Abban erős a modellalkotási törekvés, ott elméletet alkot, nem adaptál.⁹

VA: Ennek ellenére azt gondolom, hogy nem annyira az elméleti gondolkodás volt az erős oldala – kivált, ha összehasonlítom Bonyhai Gáborral –, mint inkább az irodalomkritika és az irodalomtörténet. Fantasztikus esztétikai érzéke volt. Mindenesetre a *Literatura* mindvégig rokonszenvezett velünk, és támogatott minket mindenfajta törekvésünkben.

SzD: Kik konkrétan? Sótér, Béládi?

VA: Béládi is, de főként Sótér, én szinte mindig vele tárgyaltam. Béládi is nagy tudású ember volt, a magyar irodalomtörténet sok korszakát igen jól ismerte. Később Szabolcsi Miklós lett a fő pártfogónk, ő vitt bele minket az oktatási reform munkálataiba.

SzD: Erre rá is akartam kérdezni, hogy az irodalomtanítási viták, majd később a „tankönyvháború” hogyan érintették az imént bemutatott intézeti kört.

VA: A tankönyvvita későbbi történet. A pártközpont egy oktatási reformot tűzött ki célul, de az oktatási minisztériumnak nem volt hozzá legendő szakembere. Polinszky Károly volt az oktatásügyi miniszter, korábban a Veszprémi Vegyipari Egyetem rektora, akinek ösztönzésére és vezetésével évente egyszer háromnapos gyűlést tartottak Nyíregyházán a tanügyi reformerek. Ez nagyon széles körű vállalkozás volt, például a természettudományos részleg élén Marx György akadémikus állt. Ők meg akarták szüntetni a külön-külön álló kémia–fizika–biológia oktatását, és közös természettudományos tantárgy bevezetését szorgalmazták. Különlegesek voltak ezek a viták, egyszer igencsak kihúztam a gyufát, mert összetűzésbe kerültem Varga Tamással, a neves matematikatanárral. Ő azt vetette fel, hogy nem képleteket kell bemagoltatni, hanem kísérleteket kell bemutatni, a tanulókat játékosan bevonva, és a kísérlet során hozzásegíteni őket ahhoz, hogy mintegy maguktól jöjjenek rá a formulázható eredményre. Én felszólaltam, hogy ez rendkívül érdekes, és a kémiában bizonyára kivitelezhető, de például a történelemoktatásban, ha a francia forradalom a téma, akkor milyen kísérleti eszközökkel lehet előidézni egy valamirevaló forradalmat. Mondanom sem kell, hogy szavaimat elementáris felháborodás fogadta. Az volt a baj, hogy a természettudományok képviselői a reformelképzeléseiket ki akarták terjeszteni mindenre, a mi „felségterületeinkre” is.

⁹ BOJTÁR Endre, *A kelet-európai avantgarde irodalom*, Modern filológiai füzetek 29 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977).

SzD: Az irodalomoktatási terveitek is megjelentek a *Literaturában*.

VA: Előveszem neked az 1976-os évfolyam kettes számát, amiben megjelent, hogy mit szeretnének gimnáziumi törzsanyagként.¹⁰ Valójában szerzői nevek és műcímek felsorolása ez, azzal megtoldva, hogy véleményünk szerint mi legyen ebből kötelező, és mi legyen választható vagy ajánlott. Később újabb változatok készültek, javaslatunk sokat finomultak.

SzD: A kései utókor kedvéért, kérlek, érzékeltess, *mihez képest* volt a javaslatotok forradalmi. A mai olvasók szerintem nem tudják, én legalábbis nem nagyon, hogy hogyan és mit tanítottak az irodalomórákon a hatvanas-hetvenes években. Milyen volt az a tanterv, amit ti megreformáltatok?

VA: Először is, a magyarórák számát fel akartuk emelni. A tanárokról az volt a véleményünk, hogy rendszeres továbbképző tanfolyamokat kell tartani nekik, és vizsgálni kell, hogy milyen szinten oktatnak. Mi magunk is elmentünk gimnáziumi magyarórákra, és sokat okultunk belőle.

SzD: Úgy kell elképzelni, hogy ásatag, ideologikus, színvonalatlan dolgok voltak a tananyagban? Életrajzokat kellett biflázni, hogy „így élt a szabadságharc költője”?

VA: Persze, alapvetően ideologikus konstrukcióban folyt a tanítás, haladó és retrográd erők harcaként ábrázolták a történelmet, és ennek megfelelően az irodalmat is. Minthogy azonban ezt a művek elemzésében nem mindig sikerült kimutatni, teszem azt például Csokonai szerelmes verseiben nehéz volna tetten érni, ezért fontos lett az írók, költők életrajza, amelyekből szépen lehetett haladó és retrográd mozzanatokot kimazsolázni. Egyébként már a hatvanas években is volt egy kisebb reform, amely enyhített a korábbi borzalmakon. De nézzük meg, hogy miket javasoltunk. Például bevezettük témaként a Bibliát, amely korábban nem szerepelt a tantervben. A *Nyugat* folyóiratot pedig már nem csupán Tóth Árpád és Juhász Gyula képviselte.

SzD: De hát Ady is szerepelt! Vagy ő nem a *Nyugatot* képviselte?

VA: Így van, Ady az akkori felfogás szerint kizárólag önmagát és persze a magyar népet képviselte. És akkor még fennállt a Petőfi–Ady–József Attila-„szentháromság”. Ők hárman jelentették a zsinórmértéket. Az már más kérdés, hogy Adytól mit tanítottak; mi *Az eltévedt lovast* favorizáltuk. Annak volt igazán tétje, hogy milyen ver-

¹⁰ Munkaközösség, „Javaslat a középfokú oktatás irodalmi törzsanyagára”, *Literatura* 3, 2. sz. (1976): 138–168. A munka ekképp oszlott meg: A címlistát Horváth Iván, Kajtár Mária, Kovács Ilona, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László, Varga László és Veres András állította össze, a bevezetőt Veres András írta.

seket választunk Petőfitől vagy József Attilától. A *Nyugatra* visszatérve, mi Babitsot és Kosztolányit nemcsak beemeltük, de jelentőségüknek megfelelő arányban szerepeltettük. Ahogy Kassákot is, *A ló meghal a madarak kirepülneket* tettük meg kötelező olvasmánynak. Zseniális műnek, a magyar irodalom egyik alapversének tartottuk. És mindannyiunkat az esztétikai meggyőződése vezette. Az életrajzokat minimalizáltuk, a világirodalmat pedig erősen megnöveltük. Meg is kaptuk érte a magunkét, nemcsak szocializmus-, hanem egyúttal nemzetellenesnek is kikiáltottak. A környező országokból is emeltünk be írókat, például Hašeket, Čapeket, Hrabalt.

SzD: Ebben Bojtár Endre keze volt benne? Ő szokta volt mondani, hogy a közép-európai irodalmak egyetlen komolyan vehető hozzájárulása a világirodalomhoz a *Švejk*.

VA: A legelső változat összeállításában Bandi nem vett részt. De jól ismertük ízlését és irodalomtörténeti értékítéleteit, s ezeket messzemenően figyelembe vettük. Paul Celanról és a *Halálfűgéről* Bonyhai Gábor írt kiváló elemzést, már csak ezért is felvettük a keretbe. Nyilvánvaló, hogy választásainkba belejátszottak az egyéni preferenciák is. Tulajdonképpen *összeadtuk a különbözőségeinket*. Borgest például Horváth Iván javasolta. Ezek a szövegek ajánlott olvasmányként kerültek fel a listára, de Babeltől a *Lovashadsereg* kötelezőként.

SzD: Örömmel és álmélkodva láttam, hogy Joyce-ot is bevették, az *Ulysses*ből egy részletet kötelezően.

VA: Az ajánlottak közé bevettünk egy részletet a *Finnegans Wake*-ből, a Bíró Endre által fordított *A Dűcsőke és a Hantyt*ot. Király István nekünk is esett – érdemes megnézni ez ügyben a *Tankönyvháború* című kötetet¹¹ –, hogy micsoda sznobizmus Joyce-t tanítani, és Mátészalkán mit kezdjenek vele a tanárok. Szegedy-Maszák Mihály erre azt válaszolta, hogy Joyce járt itt Magyarországon is, és bár ír ember volt, nagyon félt a németektől, tulajdonképpen tőlük akarta megóvni a magyarokat ezzel a példázattal. Talán nem ártana a magyar diákokban mindezt tudatosítani, tette hozzá.

SzD: Ez nagyon vicces, tényleg ezt mondta Szegedy-Maszák?

VA: Igen, ezt mondta Király István szemébe.

SzD: És ezt Király elhitte?

VA: Király ezzel ki volt löve ott a minisztériumi vitán.

¹¹ PÁLA Károly, szerk., *Tankönyvháború: Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években*, Irányított irodalom (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete–Argumentum Kiadó, 1991), 99.

SzD: Ez gyönyörű!

VA: Ma már nem egészen így látom a dolgot, kivált az iskolák mai nyomorúságos állapotát érzelve. Mindenesetre a minisztériumban sikerült tönkrevernünk a Pándi Pál–Király István–Mezei József–Tolnai Gábor négyest, az ELTE akkori tanszékvezetőit. Úgy éltük meg, mint a tekintélyek elleni lázadást, és tényleg az is volt. Azt nem fogtuk fel, hogy magunk is a tekintélyünk elismertetéséért harcolunk. Egyébként ez a társaság, az „Okos fiúk”, tudod milyen komoly tudományos erőt jelentett? Féltek is tőlünk, mert együtt iszonyú műveltségbeli koncentrációval rendelkezünk.

SzD: Mondanál további példákat?

VA: Ma is büszke vagyok arra, hogy Pilinszkytól az *Apokrifet* emeltük ki kötelezőnek.

SzD: Ez majdnem olyan meglepő, mint Joyce vagy Kassák.

VA: Így van, a szerzők jó része egyáltalán nem szerepelt a korábbi tananyagban. Még Konrád György *A látogatóját* is beemeltük, ami kész örültség volt akkor. De hát ez csak tervezet volt, kezdetben senki nem gondolt arra, hogy megvalósulhat. És még egyszer hangsúlyoznám, hogy ebben is, mint valamennyi törekvésünkben, a *Literatura* maximálisan támogatta minket.

SzD: Az rajzolódik ki lelki szemeim előtt, hogy ti itt új generációként, nagy nekibuzdulással egy komplett kulturális reformot próbáltatok létrehozni, a „reform” persze a kor jelszava volt.

VA: Igen, de annak ellenére, hogy az ismétlődésről szóló konferencia generációs alapon szerveződött, nem volt meg bennünk a nemzedéki fellépés igénye. Például igencsak összebarátkoztunk Martinkó Andrással, és Hankiss Elemér életkora sem jelentett számunkra különösebb problémát, arról nem is beszélve, hogy a saját korosztályunkból is voltak, akiket megvetettünk.

SzD: Okos *fiúk*? Nők ebbe a körbe bekerülhettek? Nem tudom, kit említsek, Erdődy Edit például? Igaz, nem sok nő volt még a szakmában.

VA: Akadt azért. Ujhelyi Mária például együtt indult velünk, de később egészen más irányba tájékozódott, etológiával kezdett el foglalkozni, és az új területén is jelentős eredményeket ért el. Szóval nők is előfordultak. Persze tágítani lehetne a kört, ha arra gondolok, hogy a házastársaink is egyetemet végzettek voltak, akik többnyire munkatársaink lettek.

SzD: Számodra hogyan különülnek el a *Literatura* korszakai? Milyen volt a Sötér-Béládi-, a Bodnár–Pomogáts-, és milyen a Pomogáts–Kulcsár Szabó-korszak?

VA: Mindegyik más volt. Az első korszak szerintem a *Literatura* hőskora volt. Nagyon sokunknak, ami tudományos teljesítménye született, azt itt próbálta ki először. Például itt jelentek meg Mihály Kemény Zsigmond-tanulmányai, Tverdota Gyuri József Attila-írásai, én pedig itt tettem közzé irodalomszociológiai szövegeimet. Amikor elkezdődött az Intézetben az értékszociológiai kutatás, amit Kenyeres Zoltán vezetett, azt a *Literatura* ugyancsak fölkarolta.

SzD: Ez volt az Értéktudományi Kutatócsoport, ha jól tudom.

VA: Igen, és Mérei Ferenc programtanulmánya is a lapban jelent meg.¹² Nem volt ugyan a *Literaturának* olyan széles körű hatása, mint a *Kritikának*, de nagyon fontos szövegek jelentek meg benne. A hetvenes évek derekán kimondottan nagy szerepe volt az Intézethez valamiképpen kötődő emberek tájékozódásában. Nagy viták is voltak. Például Szerdahelyi esztétikatörténete¹³ igen sok kritikát kapott az Irodalomelméleti Osztályon, és ezt történetesen én ismertettem (1976/3–4). Talán ennyi eleendő is erről a korszakról. '85-ben Bodnár György és Pomogáts Béla vették át a szerkesztést. Bodnár olyan szerepet játszott, mint azelőtt Sötér, úgyhogy a tényleges szerkesztést Pomogáts végezte, aki korábban is belefolyt, tehát neki ez nem volt teljesen új feladat.

SzD: Pomogáts nem volt irodalomelméleti szakember.

VA: Neki nem is az volt a dolga. Az elméletet ráhagyta az Irodalomelméleti Osztályra.

SzD: Akkoriban még nem volt kimondottan módszertani-elméleti a profilja a *Literaturának*, igaz?

VA: Elsősorban nem elméleti lap volt, ahogy a *Kritika* sem. Irodalmi, irodalomtudományi lapnak mondhatnánk, amelynek fontos részét képezte az elmélet is. Határozottan elméleti lap a kilencvenes évek elején lett, amikor Kulcsár Szabó Ernő vette át a szerkesztését. Visszatérve a nyolcvanas évek közepére, a Bodnár–Pomogáts-korszakban sokat hanyatlott a *Literatura*, mindenféle technikai problémával küszködött. Örült elmaradások voltak, ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy az 1987-es és 1988-as évfolyam együtt jelent meg.

¹² MÉREI Ferenc, „Módszertani útmutatás az értékorientációs novellaelemzés 2. sorozatához (1973–74-es művek) az első sorozat eredményeinek felhasználásával”, *Literatura* 3, 3–4. sz. (1976): 186–199.

¹³ SZERDAHELYI István, *A magyar esztétika története: 1945–1975* (Budapest: Kossuth Kiadó, 1976).

SzD: Sajtótörténeti ritkaság, hogy léteznek 1987–88/1., 1987–88/2. és 1987–88/3–4. számok.

VA: Így próbálták behozni az elmaradást, mert másfél évvel később jelentek meg a számok, mint ahogy leadtuk a szövegeket. Ez nem tett jót a lapnak, mondanom sem kell. Ugyanakkor azt el kell ismernem, hogy ebben a korszakban jelent meg a *Literatura* mindenkori legnépszerűbb száma, az 1989/1–2-es, amelynek az volt a címe, hogy *Irodalom és politika, 1956*. Kommentált dokumentumgyűjtemény volt.

SzD: Mikor jelent ez meg ténylegesen?

VA: 1989/1–2. a jelzete, de gyakorlatilag nyolcvankilenc végén jelent meg. Mivel ez javában a rendszerváltás időszaka, óriási volt az érdeklődés. Könczöl Csaba írt róla nagyon jó recenziót, és azt is megírta, hogy könyvként kellene megjelentetni.¹⁴ Több munkatársa volt ennek a számnak, többek közt R. Takács Olga és jómagam is. Pomogáts fogta össze, aztán megjelentette a dokumentumanyag átíratát könyvalakban is, anélkül, hogy a munkatársaira hivatkozott volna.¹⁵

SzD: Könczölre többen nagyon pozitívan emlékeznek. Legutóbb a Reményi József Tamással készített beszélgetésben olvastam, hogy „ragyogó tehetség”-ként emlegeti.¹⁶ Mondasz róla két szót?

VA: Könczöl Csaba nem volt akárci. Hihetetlenül tehetséges, kiváló Bahtyin-kutató és -fordító, nagyon jó oroszos, de sokkal szélesebb körűek voltak az esztétikai ismeretei. Részt vett az Irodalomelméleti Osztály nem egy ülésén. Nagyon invenciózus elme volt, nagy fantáziával is rendelkezett, hasonlóképp, mint Horváth Iván. Szerettem volna munkatársnak megnyerni az Intézetben, de aztán máshogy alakultak a dolgok.

SzD: Térjünk vissza az 1989/1–2-es számra. Beszélj róla, kérlek, úgy, mintha marslakóknak mutatnád be. Az ’56-os írószövetségi dokumentumok megjelennek ’89-ben, a rendszerváltás idején. Mi volt ebben történelmi jelentőségű?

VA: Nem szabad elfelejteni, hogy a rendszerváltás idején az egyik legfontosabb vonatkozási pont 1956 lett. Hogy az nem ellenforradalom vagy népfelkelés volt, hanem forradalom, és ebbe robbant be ez a szám, amely a legfontosabb írószövetségi dokumentumokat időrendben közölte. Külön érdekessége volt, hogy közreadta az 1955-ös

¹⁴ KÖNCZÖL Csaba, „A fecskék és a nyár”, *Népszabadság*, 1989. okt. 21., 20.

¹⁵ POMOGÁTS Béla, *Irodalmunk szabadságharca: 1956* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1989).

¹⁶ REMÉNYI József Tamás, *Mindig volt egy szigetem: Darvasi Ferenc interjúja* (Budapest: Cser Kiadó, 2023), 81.

írói memorandumot, ez volt az, amiben Rákosival szembefordultak. Erről korábban sokat írtak, de az anyag nem volt hozzáférhető. Benne volt a számban az Írószövetség 1956. március 24-ei párttaggyűlése is, ahol Lukácsy Sándor Júdáshoz hasonlította Rákosit. Maga Lukácsy, aki ugyancsak intézeti kollégám volt, írt néhány magyarórázó jegyzetet is a jegyzőkönyvhöz. Közöltük annak az irodalmi platformtervezetnek az anyagát, amely Rákosiék ellentámadása akart lenni az irodalmi ellenzékkel szemben. Aztán az *Irodalmi Újság* egyre hevesebb hangvételű szövegei következtek, Déry Tibor és Losonczy Géza felszólalásai a Petőfi Kör 1956. június 27-ei sajtóvitáján, ezek akkor szintén nem voltak hozzáférhetőek. A forradalmat közvetlenül megelőző anyagokat is tartalmazott a lapszám, mint a híres Háy Gyula-írást, a *Mért nem szeretem Kucsera elvtársat?*

SzD: Emlékezetes szöveg az apparatcsikmentalitásról.

VA: Igen. Akkor kialakult már a párttag íróknak egy társasága, és ezek előre megszervezték, hogy milyen sorrendben szólalnak föl a különféle üléseken. Ebbe Zelk Zoltán is beletartozott, és természetesen Déry Tibor is, aki központi szereplője volt az eseményeknek. Déry felszólalása a Petőfi Kör sajtóvitáján egyenesen elképesztő, még ma olvasva is. Félelmetesen radikális szöveg. Miután kipécézte az irodalompolitika nagyhatalmú irányítóit, Horváth Mártont, Révai Józsefet és Darvas Józsefet, és ecsetelte, hogy mekkora kárt okoztak a művészeti életnek, áttért arra, hogy az alapvető probléma nem is annyira a személyekkel van, mint inkább a szabadsághiányos struktúrával. Ezt addig senki nem mondta ki. A lapban olvasható annak a taggyűlésnek a jegyzőkönyve is, amelyen a forradalom leverése után a *Gond és hitvallás* című írószövetségi állásfoglalást elfogadták. De azt nem tudom, hogy mennyire sikerült most a marslakók számára értelmesen bemutatnom a lapszámot.

SzD: Tökéletesen. És ezzel a *Literatura* messze elhagyta a szaktudományos folyóirat kereteit.

VA: Így van, és vitték is, mint a cukrot. Ez lett az ihletője annak az intézeti könyvsorozatnak is, amelynek első kötete az *Írók lázadása* volt. Standeisky Éva rendezte sajtó alá az írószövetségi anyagokat.¹⁷

SzD: Igen, *Irányított irodalom* volt a sorozat címe, és te voltál a szerkesztője. Ebben jelent meg a korábban emlegetett tankönyvvita dokumentumanyaga is.

¹⁷ STANDEISKY Éva, szerk., *Írók lázadása: 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek, Irányított irodalom* (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 1990).

VA: Igen, de még előbb az *Írók pórázon* című kötet jelent meg a Kiadói Főigazgatóságról, a pártállami cenzúrahivatalról.¹⁸ És negyedik kötet is volt, a fiatal írók 1980-as eszmecseréje az „unalmasnak” ítélt hetvenes évekről.¹⁹

SzD: Aztán a rendszerváltás idején a *Literatura* is megváltozott.

VA: 1990-ben radikálisan új korszaka kezdődött. Nem tudom, Kulcsár Szabó Ernővel beszéltek-e.

SzD: Igen, Kappanyos András vett fel vele beszélgetést.

VA: Jó, akkor én itt nem fogok részletekbe belemenni, csak annyit, hogy Ernőnek volt az ötlete, hogy a *Literatura* kifejezetten irodalomelméleti folyóirat legyen. Szerintem kissé belterjessé vált a lap, igaz, már a Bodnár-korszakban is az volt, csak más képpen. Ugyanakkor nekünk, az Irodalomelméleti Osztálynak nagyon jól jött ez a változás. Például az értelmező közösségekről szóló konferenciánk anyaga a *Literaturában* jött le, az 1996/3-as számában. Ezt Kalogány szervezte, mint ahogy a később megjelent kötetet is ő szerkesztette.²⁰ De erről a korszakról nem mondanék többet.

SzD: Jó, nézzük a következő évtizedet.

VA: Újabb korszak jött 2000-tól, Pomogáts maradt a főszerkesztő, és én lettem a felelős szerkesztő. Ekkor is az volt a gyakorlat, mint Ernőnél, azaz a felelős szerkesztő volt a tényleges irányító.

SzD: Pomogátsnak a lap nem tartozott legfőbb tevékenységei közé, igaz?

VA: Nem igazán. Időnként igénybe vettük őt. Néha előfordult, hogy közbelépett. Amikor Kulcsár Szabó Ernő és én összevesztünk, akkor például Pomogátsnak kellett döntőbírónak lennie. Végül is ő jelentős közéleti szereplő volt, például egy ideig az Írószövetség élén állt. Amikor kiderült, hogy a főszerkesztő a jogi felelős, akkor 2006-tól én lettem a főszerkesztő, és Bezeczký Gábor lett a felelős szerkesztő. De ez nem jelentett sokat. Emlékeztetek rá, hogy mindenkor kollektívan döntöttünk. Különböző helyekről szereztük be a szövegeket, mindenkinek másfajta ismeretsége

¹⁸ TÓTH Gyula és VERES András, szerk., *Írók pórázon: a Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970 dokumentumválogatás*, Irányított irodalom (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 1992).

¹⁹ VERES András, szerk., *A hetvenes évek kultúrája: Tanácskozás a Fiatal Művészek Klubjában, 1980. április 10–12: dokumentumválogatás*, Irányított irodalom (Budapest: Balassi Kiadó, 2002).

²⁰ KÁLMÁN C. György, szerk., *Az értelmező közösségek elmélete*, Opus: Irodalomelméleti tanulmányok, új sorozat, 3 (Budapest: Balassi Kiadó, 2001).

volt, ezt kihasználtuk, és megbeszéltük, sőt, a vitás ügyekben igyekeztünk közös álláspontra helyezkedni.

SzD: Így volt, valóban.

VA: Nekem más volt a koncepcióm, mint Ernőnek. Nem értettem egyet az általa preferált korlátozással. Természetesen az irodalomelméletet én is fontosnak tartottam, de nem akartam kizárólagossá tenni. Egyébként Ernő időszaka alatt is megjelentek irodalomtörténeti tanulmányok.

SzD: És több volt a fordítás az ő idejében, igen fontos külföldi szövegeket tettek hozzáférhetővé.

VA: Minálunk is voltak fordítások. Én annyira igyekeztem nyitni, hogy még kiadatlan dokumentumokat is közöltünk. Például József Attila *Hegel, Marx, Freudja és kései értekező szövegeiből* egy válogatás először a *Literatúrában* jelent meg (2008/1). Hasonló volt Németh Andor elkallódott naplójegyzeteinek kiadása (2009/3), valamint Móricz jegyzetei József Attila *Nagyon fáj* című kötetéről (2015/4). Ezek szerintem egyértelmű nyereségek voltak.

SzD: Kétségtelenül, de azért nem ez volt a fő profil.

VA: A fő profilról elsőként azt mondanám, hogy volt egy-két elvi megfontolásom, amelyet igyekeztem megvalósítani, több-kevesebb sikerrel. Az egyik, hogy a pályakezdőket próbáljuk segíteni.

SzD: Ehhez én is hozzátettem. Bevezettük az OTDK-pályaművek körében kiosztott *Literatúra*-díjakat, a legjobbakat pedig közöltük, amíg lehetett. Örültem, hogy ezt elfogadtátok.

VA: Igen, valóban. Emellett fontosnak tartottuk az irodalomtudományi műhelyek bemutatását. Volt pécsi, szegedi, debreceni egyetemi blokk, a József Attila Társaságot is bemutattuk. Voltak persze *ad hoc* jellegű szövegek is. Kiálltunk az irodalomtörténeti kézikönyvek mellett. Úgy értem, mindkettő mellett: amit Mihállal közösen szerkesztettünk (*A magyar irodalom története*i általa írt alapkonceptiója megjelent nálunk a 2003/4-es számban), és ami az Intézetben készül.

SzD: Ez a felfogás hasonló ahhoz, amit az induláskor megtapasztalhattál. Vagyis, hogy műhelyként működik a lap, illetve műhelyeknek, projekteknek, intézeti és intézeten kívüli szakmai közösségeknek kínál fórumot.

VA: Pontosan így van. Egyébként az intézeti kézikönyvnek is volt egy nagy vitája, amelyen sokan szerepeltek. Ezeket az anyagokat, Szörényi, Szili, Bojtár Bandi és mások vitaszövegeit lehoztuk (2006/2). Néhány készülő fejezetet is közöltünk. A huszadik századi kötet tervét én készítettem el, ebben benne volt az, hogy a legfontosabb művekről is készüljön szócikk, és ennek előtanulmányaként írtam Kappanyossal *A ló meghal a madarak kirepülnekről*, Berkes Tamással pedig a *Kazohiniáról*. A műhelyek kérdéséhez tartozik, hogy Kulcsár Szabó Ernőnek egy nagyon megosztó előadászövegét is lehoztam 2002-ben, az volt a címe, hogy *A látható nyelv elkülönbözése, hermeneutika és filológia*, amelyben ő az egész magyar filológiát tetemre hívta.

SzD: Erre volt válasz Horváth Ivántól a *Mi, filológusok?*

VA: Igen, Iván konferenciát szervezett az ELTE-n,²¹ és ennek négy szövege jelent meg az *ItK*-ban (2003/6), de Iváné és Ernő erre adott válasza nem. Ernő ugyan megírta a választát, de visszavonta, ezért aztán Iván szövege sem jelenhetett meg az *ItK*-ban. Ezek után én a *Literatúrában* szerettem volna leközölni a két elmaradt szöveget, és mindent elkövettem, hogy Ernő hozzájárulását megszerezsem. Ő azonban nem volt hajlandó erre. Nem láttam be, hogy az ő visszakozása miatt ne jelenhessen meg Iván írása sem, ezért a kialakult helyzetet ismertető előszavam kíséretében közreadtam Iván szövegét.²² Ezen Ernő végtelenül felháborodott, és nem nekem, hanem Szörényi Lacinak, az Intézet igazgatójának címezve írt egy levelet, amelyben lemondott a szerkesztőbizottsági elnökségéről. Én meglehetősen csipős választ írtam a levelére (2005/1). És ahogy már utaltam rá, végül Pomogáts döntött amellest, hogy mindkét szövegnek le kell jönnie.

SzD: Emlékszem erre, mert ezekben az években kerültem az Intézetbe és a *Literatúrához*, de kérlek, mondj valamit a filológusvitáról úgy, hogy egy mai magyar szakos egyetemista is megértse, miről szolt ez. Mi volt az ütközőpont?

VA: Arról szolt, hogy az irodalomelmélet milyen segítséget tud nyújtani a filológiának, és a filológia mit fogadhat el abból, és mit nem. Ez volt a témája a tanácskozásnak. Egyébként az újabb könyvemben ezt részletesen leírom.²³ Az ütközőpont Kulcsár Szabó Ernőnek a magyar filológiát az elmélet nevében radikálisan lebecsülő véleménye volt. Megelőzte ezt egy miskolci tanácskozás 2002-ben *Hermeneutika és filológia* címmel, ott mondta el az előadását, amelyben a magyar filológiának „beteges elmé-

²¹ *Mi, filológusok. Az elmélet hasznáról és káráról az irodalomtörténet-írásban. Az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanulmányi napja*, 2003. április 3.

²² HORVÁTH Iván, „A hermeneutikai ajánlat”, *Literatura* 30, 1. sz. (2004): 106–123.

²³ VERES András, „Az irodalomelmélet magyarországi történetéhez”, in Uő, *A felejtés ellen: Történetek és emlékezések*, 53–75 (Budapest: Balassi Kiadó, 2023).

leti immunitását”, „szegényes praxisát”, „anakronisztikus hatástörténeti helyzetét” ostorozta. Szóval kőkemény volt, és ez sokakat fölháborított. Iván 2003. április 3-án rendezte meg az említett *Mi, filológusok* című kollokviumot, és itt nagyon érdekes előadások hangoztak el. Bene Sándor és Kecskeméti Gábor a régi magyar irodalom elméleti megújítását szorgalmazták egy újfajta szövegaktus-elmélet, illetve egy történeti kommunikációelméleti modell alapján. A referencia lehetőségét és jelentőségét mindketten elfogadták, és túl szűknek találták Ernő irodalomfogalmát. Takáts József az elsődleges kontextus fontosságáról adott elő, ezt vitatta Szilasi László, és ez a négy szöveg jelent meg az *ItK* 2003/6-os számában. Horváth Ivánnak az ott elmondott szövege, amely kifejezetten Kulcsár Szabó Ernőt és iskoláját vette célba, nem jelenhetett meg – mint már utaltam rá –, arra hivatkozva, hogy egyoldalú lenne, ha válasz nélkül közölnék. Iván egyébként nem is annyira Ernőék álláspontját támadta, mint inkább eltúlzott önértékelésüket, és ezzel szemben fejtette ki, hogy a filológusok is rendelkeznek megalapozott öntudattal, sőt nemzetközi háttérrel is.

SzD: Nézzük meg a te korszakod többi lapszámát, évfolyamát is.

VA: Úgy vélem, nem vagyok elfogult, ha azt gondolom, a folyóirat sokszínűbb lett ebben a periódusban. Csak néhány írásra hívnám fel a figyelmet, amelyek nekem személy szerint nagyon tetszettek. Például Farkas János László *Fordította József Attila* című tanulmánya (2007/3) az egyetlen, amelyik alaposan megvizsgálta, hogy milyen eredménnyel fordított József Attila. Tverdota Gyuri írása a *Meghasonlott nyugatosok* címmel (2008/2) arról szól, hogy nemcsak Ady követett el árulást saját táborra ellen, hanem a többiekben is benne volt az azt motiváló meghasonlás, Babitsban és Kosztolányiban is. Mindkét tanulmány úttörő munka volt. Szili Jóskának sok jó szövege jelent meg, az egyik kevésbé méltatott darab, de szerintem szenzációs: a *Pound-recepciónk pikantériái* (2009/4). Gintli Tibornak is lejött egy szövege, amit a disszertációjában átdolgozott. A *Literatúrában Trivulzió és Esti Kornél* címmel jelent meg (2011/3). Az *Esti Kornél* kötet elnökről szóló fejezetének elképesztő mennyiségű értelmezése van, erről újat mondani nagyon nehéz, neki mégis sikerült. Hajdu Péternek egy általam nagyon kedvelt szövege a *Büntetés és dicséret az irodalomelméletben* (2015/2), amely rámutat arra, hogy az irodalomelmélet hogyan tolta föl magát iskolamesterré, és hogy ez milyen veszélyekkel jár. Most csak néhány szöveget emeltem ki, ami nyilván igazságtalan, de talán képet ad valamennyire a sokféleségről és arról, hogy én mit értékeltem nagyra.

SzD: Honnan jött az angol–magyar kétnyelvű szám ötlete?

VA: Ez unikum volt a *Literatura* történetében. 2004-ben valamennyi pluszpénzhez jutottunk az Akadémia révén. És abból kiindulva, hogy Hollandiában terveztek éppen magyar kulturális évadot, amiről elég sokat tudtam, mert a feleségem a szervezői közé tartozott, ezért megcélozva az alkalmat, olyan számot szerettem volna

létrehozni, amely magyarul és angolul párhuzamosan jelenik meg. Méghozzá jó angolsággal fordítva, ezért is került sokba. Persze voltak szerzők, akik maguk fordították le a tanulmányukat, például Kalogány és Kappanyos. A szám végén holland és orosz nyelvű rezümét is készítettünk, hogy több irányba lehessen a lapot terjeszteni. Az anyag keretes szerkezetű volt, az elején Pomogáts írt *Magyar irodalom a magyar társadalomban* címmel, a végén Dérczy Péter a magyar irodalomkritika utolsó évtizedéről.

SzD: Emlékszem, Dérczyé jó szöveg volt.

VA: Érdekes, nekem egyik sem tetszett igazán, Dérczytól is többet vártam. Érthető, hogy őt bíztam meg, akkor az Intézetben volt, és nagy szerkesztői és kritikusi tapasztalattal rendelkezett. A közbülső szövegek pedig egy-egy íróról szóltak, méghozzá elsősorban kortárs szerzőkről. Szabó Magdáról, aki egyébként személyesen is részt vett a hollandiai rendezvényen, Erdődy Edit írt. Kálmán C. Gyuri Konrád György regényeit tekintette át. Őszintén szólva csak utólag jöttem rá, hogy milyen jó szöveget írt. Kertész Imre bemutatására Kalogány tanítványát, Vári Gyurit kértem fel.

SzD: Igen, Vári Gyuri a mi baráti körünkben volt Pécsen, nagyjából egyszerre indulunk.

VA: Kálmán C. Gyuri rendezett egy vitautulást, valahol az újságíró szövetségben, ahol Várinak a *BUKSZ*-ban megjelent kiváló szövege volt a téma. Ez a *Sorstalanság* utóéletéről szólt, és én voltam a felkért opponens, akinek feltétlenül okvetetlenkednie kellett. Az a fejezet, ami erről könyvébe került, meg se közelíti a folyóirat-változat színvonalát. Még sok kiváló szöveg található a számban, Hajdu Péter Rakovszky Zsuzsa első regényéről írt szellemes tanulmányt.

SzD: Erős számot sikerült összehozni. Volt valami hatása?

VA: Hollandiában és másutt is osztogatták az angol nyelvű változatot. Sajnos nem tudok arról beszámolni, hogy óriási visszhangja támadt volna Hollandiában. Más kérdés, hogy a magyar irodalomnak voltak ott jelentős sikerei. Például Konrád Györgyről több héten keresztül közvetített az egyik holland televízió egy interjúsorozatot, melyen mellette még más nagyságok, például Gabriel García Márquez és Jorge Semprun szólaltak meg, és Konrád annyira verte a többieket, és annyira népszerűvé vált Hollandiában, hogy elkezdték kapkodni a könyveit. Ilyen szempontból jól jött, hogy Kálmán Gyuri olyan kiváló szöveget írt róla.

SzD: Egy összefoglaló jellegű kérdés a végére. Ha hosszában végigtekintesz a *Literatura* évtizedein, akkor mi az, ami a magyar irodalomtudományos lapok mezőnyében egyedivé teszi?

VA: Az irodalomelmélet területén végig éllovas volt. Már az első időkben is, mert amikor az Irodalomelméleti Osztály volt a legfőbb központja a teoretikus vizsgálódásoknak, érthető módon az osztály munkatársai, illetve a velük kapcsolatban lévő emberek voltak a szerzők. Így volt ez Ernő előtt és részben Ernő alatt is. Az utolsó időkben azonban változott a helyzet, mert a különböző egyetemek is központokká válhattak, és ezeket a műhelyeket is be akartuk mutatni. Az irodalomtudomány egészében mindig sokközpontú volt, de az Intézetnek – már az Eötvös kollégiumi hagyományai miatt is – volt egy nagyon erős vonzásköre, szervező ereje. Az egyetemek a hatvanas–nyolcvanas években az irodalomelmélet területén még nem rúgtak labdába, csak a rendszerváltást követően változott meg a helyzet. A *Literaturának* kitüntetett szerepe volt már csak amiatt is, mert az Intézet állt mögötte. Az irodalomtudományban persze sok más folyóirat is jelentős, csakhogy más a profiljuk. Például a *Helikon*nak a nemzetközi irodalomtudomány közvetítése a feladata. A *Literatura*, mint ahogy az *Opus* könyvsorozat is, elsősorban magyar szerzőket kíván megjeleníteni. Az *ItK* pedig mindenekelőtt a régi magyar irodalomnak a fóruma, bár azért adnak arra, hogy tizenkilencedik és huszadik századi anyagokat is közöljenek. Magyarán szólva nincs igazi versenytársa a *Literaturának*. Persze lehet mondani, hogy kis ország vagyunk és az anyagi erőforrásaink korlátozottak. Mindenesetre nagy teljesítmény, hogy sikerült a magyar irodalomtudomány élvonalába emelkednie. És úgy látom, hogy a lap most új korszakába lépve is a legjobb hagyományait folytatja. Különösen tetszenek a tematikus számok, mint amelyik a kritikai kiadások gondjairól szól (2021/1) és nagyon meghatározó gesztus a kiváló szerkesztőjének, Kálmán C. Györgynek szentelt emlékszám (2022/1).